

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ*

Κεφάλαιο III

Τὸ δίκαιο τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας

§1. Ἡ κατάσταση πού ὑπάρχει σὲ οποιαδήποτε ἐπικράτεια (*imperium*) λέγεται *πολιτειακὴ κατάσταση* ἢ *πολίτευμα* (*status civilis*), τὸ συνολικὸ σῶμα τῆς ἐπικράτειας ὀνομάζεται *Πολιτεία* (*civitas*) καὶ οἱ κοινὲς γιὰ ὅλους ὑποθέσεις τῆς ἐπικράτειας πού διευθύνονται ἀπὸ ἐκεῖνον πού κατέχει τὴν ἀρχὴ ὀνομάζονται *δημόσια πράγματα* (*respublica*). Κατόπι, ὀνομάζουμε τοὺς ἀνθρώπους *πολίτες* (*cives*), ἐφόσον ἀπολαμβάνουν βάσει τοῦ θετικοῦ δικαίου ὅλα τὰ ὠφελήματα πού παρέχει ἡ Πολιτεία, καὶ *ὀπηκούς* (*subditos*), ἐφόσον ὑποχρεοῦνται νὰ ὑπακούουν στὰ θεσπίσματα ἢ νόμους τῆς Πολιτείας. Τέλος, ὅπως ἔχουμε ἤδη πεῖ στὴν παράγραφο 17 τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου, ὑπάρχουν τρία εἶδη πολιτεύματος, δηλαδή τὸ *δημοκρατικὸ*, τὸ *ἀριστοκρατικὸ* καὶ τὸ *μοναρχικὸ*. Ὅμως πρὶν ἀρχίσω νὰ πραγματευόμαι τὸ καθένα τους χωριστά, θὰ ἐκθέσω πρῶτα ὅ,τι ἀφορᾷ στὸ πολίτευμα ἐν γένει· καὶ αὐτὸ πού πρὶν ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ ἐξεταστεῖ εἶναι τὸ ἀνώτατο δικαίωμα τῆς πολιτείας ἢ δίκαιο τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας (*jus summorum potestatum*).

§2. Ἀπὸ τὴν παράγραφο 15 τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου, φαίνεται καθαρὰ πὼς τὸ δικαίωμα τοῦ ἀρχεῖν ἢ δίκαιο τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ δικαίωμα πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴ φύση, καὶ τὸ ὁποῖο καθορίζεται ὄχι ἀπὸ τὴν ἰσχὺ (*potentia*) τοῦ καθενὸς ἀλλὰ τῶν πολλῶν, πού ὀδηγοῦνται, κατὰ κάποιον τρόπο, ἀπὸ ἓνα καὶ μόνον νοῦ. Δηλαδή, ὅπως τὸ κάθε ἄτομο στὴ φυσικὴ κατάσταση (*in statu naturali*), ἔτσι καὶ τὸ σῶμα καὶ ὁ νοῦς ὀλόκληρης τῆς ἐπικράτειας ἔχουν ἓνα δικαίωμα ἀνάλογο μὲ τὴν ἰσχὺ πού διαθέτουν. Ἔτσι λοιπὸν καὶ κάθε πολίτης ἢ ὑπήκοος ἔχει ἓνα δικαίωμα πού εἶναι τόσο πιὸ περιορισμένο ὅσο ἰσχυρότερη εἶναι ἡ Πολιτεία ἀπέναντί του (βλ. τὴν παρ. 16 τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου), καὶ συνεπῶς κανένας πολίτης δὲν δικαιούται νὰ κάνει ἢ νὰ ἔχει τίποτα ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνο

* *Tractatus politicus*. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Spinoza ἔμεινε ἡμιτελές. Δημοσιεύτηκε μετὰ τὸ θάνατό του (20 - 21 Φεβρουαρίου 1677) στὰ *Opera posthuma*, πού ἐκδόθηκαν τὸν Νοέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου (ΣτΜ).

πὸν μπορεῖ νὰ προβάλει δυνάμει ἐνὸς κοινοῦ γιὰ ὅλους διατάγματος τῆς Πολιτείας.

§3. Ἐάν ἡ Πολιτεία παραχωρήσει σὲ κάποιον τὸ δικαίωμα, καὶ συνεπῶς τὴν ἐξουσία (γιατὶ ἀλλιῶς, σύμφωνα μὲ τὴν παρ. 12 τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου, τὸ μόνον πὸν τοῦ δίνει εἶναι λόγια), νὰ ζεῖ κατὰ τὴν κρίση του, τότε μὲ τὴν πράξη αὐτὴ παραιτεῖται ἀπὸ τὸ δικαίωμά της καὶ τὸ μεταβιβάζει σὲ ἐκεῖνον στὸν ὁποῖο δίνει μιὰ τέτοια ἐξουσία (potestatem). Καὶ ἂν δώσει σὲ δύο ἢ σὲ περισσότερους αὐτὴ τὴν ἐξουσία, δηλαδὴ τὴν ἐξουσία νὰ ζεῖ ὁ καθένας τους κατὰ τὴν κρίση του, τότε μὲ τὴν πράξη αὐτὴ διαιρεῖ τὴν ἐπικράτεια. Καὶ ἂν, τέλος, δώσει τὴν ἴδια αὐτὴ ἐξουσία στὸν κάθε πολίτη, τότε μὲ τὴν πράξη αὐτὴ αὐτοκαταστρέφεται· δὲν ὑπάρχει πιά Πολιτεία καὶ τὰ πάντα ἐπανέρχονται στὴ φυσικὴ κατάσταση. Ἐκτὸς ὅλα αὐτά, πὸν προβάλλουν σαφέστατα ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ἔπεται ὅτι μὲ κανέναν τρόπο δὲν μποροῦμε νὰ διανοηθοῦμε πῶς μὲ θέσπισμα τῆς Πολιτείας εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιτραπεῖ σὲ κάθε πολίτη νὰ ζεῖ κατὰ τὴν κρίση του. Συνεπῶς αὐτὸ τὸ φυσικὸ δικαίωμα, δηλαδὴ τὸ δικαίωμα σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ καθένας εἶναι κριτῆς τοῦ ἑαυτοῦ του, καταλύεται ἀναγκαστικὰ στὴν πολιτειακὴ κατάσταση (in statu civili). Λέω ρητὰ μὲ *θέσπισμα τῆς Πολιτείας* (ex civitatis instituto), γιατί τὸ φυσικὸ δικαίωμα τοῦ καθενὸς (ἂν σταθμίσομε ὀρθὰ τὰ πράγματα) δὲν καταλύεται στὴν πολιτειακὴ κατάσταση. Γιατὶ ὁ ἄνθρωπος, τόσο στὴ φυσικὴ ὅσο καὶ στὴν πολιτειακὴ κατάσταση, ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς φύσης του καὶ φροντίζει γιὰ τὰ συμφέροντά του. Ὁ ἄνθρωπος, λέω, καὶ στὶς δύο αὐτὲς καταστάσεις ὁδηγεῖται ἀπὸ τὸ φόβο ἢ τὴν ἐλπίδα νὰ ἐνεργήσῃ ἢ νὰ παραλείψῃ αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο· ἀλλὰ ἡ κύρια διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς καταστάσεις εἶναι ὅτι στὴν πολιτειακὴ κατάσταση ὅλοι φοβοῦνται τὰ ἴδια πράγματα καὶ ὅλων ἡ ἀσφάλεια ἔχει τὴν ἴδια αἰτία, ὅπως ἴδιος εἶναι καὶ ὁ τρόπος ζωῆς, πράγμα πὸν βέβαια δὲν καταργεῖ τὴν ἰκανότητα πὸν ἔχει ὁ κάθε ἄνθρωπος νὰ κρίνει. Διότι ὁποῖος ἀποφασίζει νὰ ὑπακούει σὲ ὅλες τὶς προσταγὰς τῆς Πολιτείας, εἴτε ἐπειδὴ φοβᾶται τὴν ἰσχὺ της εἴτε ἐπειδὴ τοῦ ἀρέσει ἢ ἡρεμία, αὐτὸς πράγματι φροντίζει γιὰ τὴν ἀσφάλεια καὶ τὰ συμφέροντά του κατὰ τὴν κρίση του.

§4. Οὔτε ἐπίσης μποροῦμε νὰ διανοηθοῦμε ὅτι ἐπιτρέπεται σὲ κάθε πολίτη νὰ ἐρμηνεύει τὰ διατάγματα ἢ νόμους τῆς Πολιτείας. Γιατὶ ἂν αὐτὸ ἐπιτρεπόταν στὸν καθένα, τότε ὁ κάθε πολίτης θὰ ἦταν ὁ ἴδιος κριτῆς τοῦ ἑαυτοῦ του, δεδομένου ὅτι θὰ μποροῦσε εὐκόλα νὰ κάνει τὰ ἔργα του συγγνωστὰ ἢ ἀξιέπαινα δίνοντάς τους κάποια νομιμοφάνεια, καὶ συνεπῶς θὰ ρύθμιζε τὴ ζωὴ του κατὰ τὴν κρίση του, πράγμα πὸν (σύμφωνα μὲ τὴν προηγούμενη παράγραφο) εἶναι ἄτοπο.

§5. Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι *κάθε πολίτης ἐξαρτᾶται ὄχι ἀπὸ τὸν ἑαυτό του,*

ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Πολιτεία, τῆς ὁποίας τὶς προσταγὰς ὀφείλει νὰ ἐκτελεῖ ἀνεξαίρετα, καὶ ὅτι κανεὶς δὲν δικαιούται νὰ ἀποφασίζει τί εἶναι σωστὸ καὶ τί ὄχι, τί θεμιτὸ καὶ τί ἀθέμιτο· ἀντίθετα, ἀφοῦ τὸ σῶμα τῆς ἐπικράτειας πρέπει, κατὰ κάποιον τρόπο, νὰ ὀδηγεῖται ἀπὸ ἓνα καὶ μόνον νοῦ, καὶ ἀφοῦ, συνεπῶς, ἡ βούλησις τῆς Πολιτείας πρέπει νὰ θεωρεῖται βούλησις ὅλων, αὐτὸ ποῦ ἡ Πολιτεία ἀποφασίζει πῶς εἶναι δίκαιο καὶ ἀγαθὸ πρέπει νὰ γίνεται δεκτὸ ἀπὸ τὸν καθένα. Ἔτσι, ὅσο κι ἂν ὁ ὑπήκοος νομίζει πῶς τὰ διατάγματα τῆς Πολιτείας εἶναι ἄδικο, ὀφείλει παρ' ὅλα αὐτὰ νὰ τὰ ἐκτελεῖ.

§6. Ἀλλά, μπορεῖ νὰ προβληθεῖ ἡ ἀντίρρηση, τὸ νὰ ὑποτάσσεται κανεὶς πλήρως στὴν κρίση ἑνὸς ἄλλου δὲν εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὶς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου; Καί, κατὰ συνέπεια, ἡ πολιτειακὴ κατάσταση δὲν ἀντιτίθεται στὸ λόγο; Αὐτὸ ποῦ προκύπτει ἀπὸ τούτη τὴν ἀντίρρηση εἶναι ὅτι ἡ πολιτειακὴ κατάσταση εἶναι παράλογη καὶ δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ παρὰ μόνον ἀπὸ ἀνθρώπους ποῦ ἔχουν χάσει τὸ λογικόν, καὶ ὄχι ἀπὸ ἀνθρώπους ποῦ ἔχουν τὸ λογικὸ γιὰ ὀδηγὸ τους. Ἀλλὰ ἀφοῦ ὁ λόγος δὲν διδάσκει τίποτα ποῦ νὰ εἶναι ἀντίθετο στὴ φύση, τότε ἓνας λόγος ὀρθὸς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπαγορεύσει ὅτι ὁ καθένας θὰ παραμένει αὐτεξούσιος ὅσο οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὑποχείριοι στὰ πάθη (κατὰ τὴν παρ. 15 τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου), δηλαδή (κατὰ τὴν παρ. 5 τοῦ 1ου κεφαλαίου) ὁ λόγος ἀρνεῖται πῶς μπορεῖ νὰ γίνῃ κάτι τέτοιο. Πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι ὁ λόγος διδάσκει ἀνεξαίρετα ὅτι πρέπει νὰ ἐπιζητοῦμε τὴν εἰρήνην· καὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἔχουμε εἰρήνην ἂν οἱ νόμοι τῆς Πολιτείας ποῦ ἰσχύουν γιὰ ὅλους δὲν μένουν ἀπαραβίαστοι. Ἔτσι λοιπὸν ὅσο περισσότερο ἓνας ἄνθρωπος ὀδηγεῖται ἀπὸ τὸ λογικόν, δηλαδή (κατὰ τὴν παρ. 11 τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου) ὅσο πιὸ ἐλεύθερος εἶναι, τόσο σταθερότερα θὰ τηρεῖ τοὺς νόμους τῆς Πολιτείας καὶ θὰ ἐκτελεῖ τὶς προσταγὰς τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας, τῆς ὁποίας εἶναι ὑπήκοος. Ἐπιπλέον, ἡ πολιτειακὴ κατάσταση ἐγκαθιδρύεται σύμφωνα μὲ τὴ φύση γιὰ νὰ ἐξαλείψῃ τὸν κοινὸ φόβον καὶ νὰ ἀπομακρύνῃ τὰ κοινὰ δεινὰ· γι' αὐτὸ καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ἐπιδιώκει τὸ σκοπὸ ἐκεῖνο ποῦ προσπαθεῖ νὰ τὸν πετύχει κάθε ἄνθρωπος ποῦ ὀδηγεῖται ἀπὸ τὸ λογικόν, μάταια ὅμως (κατὰ τὴν παρ. 15 τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου). Ἐπομένως, ἂν ἓνας ἄνθρωπος ποῦ ἔχει γιὰ ὀδηγὸ τὸν λόγο ὑποχρεοῦται καμιά φορὰ ἀπὸ τὶς προσταγὰς τῆς Πολιτείας νὰ κάνῃ κάτι ποῦ ξέρει ὅτι ἀντιτίθεται στὸν λόγο, τοῦτο τὸ κακὸ ἀντισταθμίζεται μὲ τὸ παραπάνω ἀπὸ τὸ ὄφελος ποῦ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν πολιτειακὴν κατάσταση. Γιατὶ τὸ νὰ διαλέγῃ τὸ μικρότερον ἀνάμεσα σὲ δύο κακά, εἶναι κι αὐτὸ νόμος τοῦ λόγου. Ἐπομένως μποροῦμε νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ποτὲ κανεὶς δὲν ἐνεργεῖ ἀντίθετα πρὸς τὰ παραγγέλματα τοῦ λογικοῦ του, ἐφόσον κάνει ἐκεῖνο ποῦ πρέπει νὰ γίνῃ σύμφωνα μὲ τὸν νόμον τῆς Πολιτείας. Καὶ τὸ συμπέρασμα μας αὐτὸ ὁ καθένας θὰ τὸ παραδεχτεῖ εὐκολότερα, ὅταν θὰ ἔχουμε ἐξηγήσει ὡς ποῦ ἐκτείνεται ἡ ἰσχὺς τῆς πολιτείας καὶ συνεπῶς τὸ δικαίωμά της.

§7. Αυτό λοιπόν που πρέπει πρώτα-πρώτα να λάβουμε υπόψη είναι ότι, όπως ο άνθρωπος που στη φυσική κατάσταση έχει για οδηγό το λογικό είναι (κατά την παρ. 11 του προηγούμενου κεφαλαίου) ο πιο ισχυρός και ο πιο αυτεξούσιος, έτσι και η πιο ισχυρή και η πιο αυτεξούσια Πολιτεία είναι εκείνη που στηρίζεται στο λογικό και οδηγείται απ' αυτό. Διότι το δικαίωμα της Πολιτείας καθορίζεται από την ισχύ των πολλών οι οποίοι οδηγούνται, κατά κάποιο τρόπο, από ένα και μόνο νοῦ. Και τούτη η όμοψυχία δὲν μπορεί με κανένα τρόπο να γίνει νοητή, ἂν ἡ Πολιτεία δὲν ἐπιδιώκει πάνω απ' ὅλα τὸ σκοπὸ ἐκεῖνο που ὁ ὀρθὸς λόγος διδάσκει ὅτι εἶναι ὠφέλιμος σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

§8. Τὸ δεύτερο που πρέπει να λάβουμε υπόψη είναι ὅτι οἱ ὑπήκοοι δὲν εἶναι αὐτεξούσιοι ἀλλὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν Πολιτεία, στὸ μέτρο που φοβῶνται τὴν ἰσχύ ἢ τὶς ἀπειλές της, ἢ στὸ μέτρο που τοὺς ἀρέσει ἡ πολιτευτική κατάσταση (κατά τὴν παρ. 10 του προηγούμενου κεφαλαίου). Ἀπ' αὐτὸ ἐπεταί ὅτι ὅλα ἐκεῖνα που κανένας δὲν μπορεί νὰ φτάσει στὸ σημεῖο νὰ κάνει, οὔτε μὲ ἀνταμοιβές οὔτε μὲ ἀπειλές, δὲν ὑπάγονται στοὺς νόμους τῆς Πολιτείας. Γιὰ παράδειγμα, κανένας δὲν μπορεί, λόγω τῆς ἰκανότητας που ἔχει νὰ κρίνει, νὰ πιστεύει σὲ κάτι. Γιατί μὲ ποιὲς ἀνταμοιβές ἢ ἀπειλές μπορεί ἓνας ἄνθρωπος νὰ φτάσει στὸ σημεῖο νὰ πιστέψει ὅτι τὸ ὅλον δὲν εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ μέρος, ἢ ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει, ἢ ὅτι εἶναι ἄπειρο ὃν κάποιο σῶμα που ὁ ἴδιος βλέπει πὼς εἶναι πεπερασμένο; Καί, γενικότερα, νὰ πιστέψει αὐτὸ που εἶναι ἀντίθετο μ' ἐκεῖνο που αἰσθάνεται ἢ σκέπτεται; Κι ἀκόμα, μὲ ποιὲς ἀνταμοιβές ἢ ἀπειλές μπορεί ἓνας ἄνθρωπος νὰ φτάσει στὸ σημεῖο νὰ ἀγαπάει αὐτὸν που μισεῖ ἢ νὰ μισεῖ αὐτὸν που ἀγαπάει; Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ποῦμε καί γιὰ τὰ πράγματα ἐκεῖνα, που τόσο τὰ ἀπεχθάνεται ἢ ἀνθρώπινη φύση ὥστε νὰ τὰ ἔχει γιὰ τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα τὰ κακά, ὅπως τὸ νὰ πάει κανεὶς μάρτυρας ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του, νὰ αὐτοβασανιστεῖ, νὰ σκοτώσει τοὺς γονεῖς του, νὰ μὴν προσπαθήσει νὰ γλυτώσει τὸ θάνατο καὶ τὰ παρόμοια· τὰ πράγματα, δηλαδή, που κανένας δὲν μπορεί νὰ φτάσει στὸ σημεῖο νὰ κάνει οὔτε μὲ ἀνταμοιβές οὔτε μὲ ἀπειλές. Καὶ ἂν παρ' ὅλα αὐτὰ θέλαμε νὰ λέμε ὅτι ἡ Πολιτεία ἔχει τὸ δικαίωμα ἢ τὴν ἐξουσία νὰ διατάξει τέτοια πράγματα, αὐτὸ δὲν θὰ εἶχε στὴν ἀντίληψή μας ἄλλο νόημα ἀπὸ ἐκεῖνο που θὰ εἶχε ἂν ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ παραφρονεῖ ἢ νὰ παραληρεῖ. Γιατί τί ἄλλο ἀπὸ παραλήρημα εἶναι αὐτὸ τὸ δικαίωμα που δὲν μπορεί νὰ ἐξαναγκάσει κανέναν; Καὶ ἐδῶ μιλάω ρητὰ γιὰ πράγματα που δὲν μποροῦν νὰ ὑπαχθοῦν στοὺς νόμους τῆς Πολιτείας καὶ τὰ ὁποῖα ἡ ἀνθρώπινη φύση γενικὰ ἀπεχθάνεται. Γιατί τὸ ὅτι ἓνας ἀνόητος ἢ ἓνας παράφρων δὲν μπορεί μὲ καμὴν ἀνταμοιβή ἢ ἀπειλή νὰ φτάσει στὸ σημεῖο νὰ ἐκτελέσει διαταγές, καὶ τὸ ὅτι ὁ τάδε ἢ ὁ δεῖνα, ἐπειδὴ εἶναι ἀφοσιωμένος σ' αὐτὴν ἢ σ' ἐκείνη τὴ θρησκεία¹, θεωρεῖ τοὺς νόμους τοῦ κράτους ὡς τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα τὰ κακά, μὲ κανένα τρόπο δὲν καθιστοῦν ἀτε-

λεσφόρητους τούς νόμους τῆς Πολιτείας, ἀφοῦ ἀπὸ τούς νόμους αὐτοὺς δεσμεύονται οἱ περισσότεροί πολῖτες. Γι' αὐτὸ λοιπὸν κι ἐκεῖνοι ποὺ τίποτα δὲν ἐλπίζουν καὶ τίποτα δὲν φοβοῦνται εἶναι τόσο αὐτεξούσιοι (κατὰ τὴν παρ. 10 τοῦ προηγούμενου κεφαλαίου), ὥστε νὰ ἀποτελοῦν ἐχθροὺς τοῦ κράτους (κατὰ τὴν παρ. 14 τοῦ προηγούμενου κεφαλαίου) στοὺς ὁποίους μποροῦν νόμιμα νὰ ἐπιβληθοῦν καταναγκασμοί.

§9. Τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο ποὺ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη εἶναι ὅτι τὰ πράγματα ποὺ προκαλοῦν τὴν ἀγανάκτηση τῆς πλειοψηφίας πολὺ λίγο ὑπάγονται στὸ νόμο τῆς Πολιτείας. Γιατὶ εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ὀδηγημένοι ἀπὸ τὴ φύση, θὰ συσπειρωθοῦν ὁμόθυμα ἐναντίον τῆς λόγῳ τοῦ κοινοῦ φόβου ἢ τῆς ἐπιθυμίας νὰ πάρουν ἐκδίκηση γιὰ κάποιον κοινὸ κακό. Καὶ ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα τῆς Πολιτείας καθορίζεται ἀπὸ τὴν κοινὴ ἰσχὺ τῶν πολλῶν, εἶναι βέβαιο πὼς ἡ ἰσχὺς καὶ τὸ δικαίωμα τῆς Πολιτείας μειώνονται στὸ μέτρο ποὺ ἡ Πολιτεία δημιουργεῖ αἰτίες γιὰ νὰ συγκροτοῦν οἱ πολλοὶ μιὰ τέτοια συσπείρωση. Ὑπάρχουν βέβαια πράγματα ποὺ προξενοῦν φόβο στὴν Πολιτεία· καὶ ἡ Πολιτεία, ὅπως ὁ κάθε ξεχωριστὸς πολίτης, ἢ, στὴ φυσικὴ κατάσταση, ὁ κάθε ἄνθρωπος, εἶναι τόσο λιγότερο αὐτεξούσια ὅσο περισσότερους λόγους ἔχει νὰ φοβᾶται. Αὐτὰ γιὰ τὸ δίκαιο τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας στὸ ὁποῖο ὑπάγονται οἱ ὑπήκοοι. [. . .].

Σημείωση

Ὁ Spinoza μᾶλλον ὑπονοεῖ ἐδῶ τοὺς ὁπαδοὺς διαφόρων αἱρέσεων ποὺ προῆλθαν ἀπὸ τοὺς ἀναβαπτιστὲς καὶ κυρίως τοὺς μεννονίτες, δηλαδὴ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Menno Simonz. Ἡ μετριοπαθὴς αὐτὴ ἀναβαπτιστικὴ αἵρεση ἐμφανίστηκε στὶς Κάτω Χῶρες τὸ 1536, ἐγίνε ἀνεκτὴ μετὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῶν Ἐνωμένων Ἐπαρχιῶν (1581) καὶ ἀργότερα διαδόθηκε στὴ Γερμανία, τὴν Ἑλβετία, καὶ τὴ Βόρεια Ἀμερικὴ (ΣτΜ).